

Süsteem

Ben Lewis

Ben Lewis

SÜSTEEM

BBC kuueosalise kuuldemängu tõlkis ja kohandas teatrile Andres Noormets

Lavastaja, lava- ja muusikaline kujundaja **ANDRES NOORMETS**

Kostüümikunstnik **MAARJA VIIDING**

Valguskujundaja **VILLU KONRAD**

Videokujundaja **MARGO SIIMON**

Inspitsient **GERDA SÜLLA**

Valgusmeister **VILLU KONRAD**

Helimeister **HARLET ORASMAA**

Videomeister **MARGO SIIMON**

Grimeerija **MERLE SALUVEER**

Kostümeerija **ANNIKA MÄND**

Lavameister **JOHANNES MARTIN SAAR**

Muusikaline konsultant **HANS NOORMETS/ROZELL**

Esietendus 13. aprillil 2024 Ugala teatri väikeses saalis

Loominguline juht **Liis Aedmaa**

Teatrijuht **Garmen Tabor**

OSADES

JAN **Rait Õunapuu**

MAIA **Marika Palm**

ALEKS **Martin Mill**

KOIOTT **Alden Kirss**

HEINZ, Jani ema uus mees ja Maia isa **Tanel Ingi**

UURIJA TAMM **Tanel Ingi**

KAUR LÕVI **Meelis Rämmeld**

JANE, Kaur Lõvi assistent **Laura Kalle**

CHRISTIN, Jani tüdruk **Gerda Sülla**

DR KARL HASSER **Andres Noormets**

Kuuldemängudest

Tänapäevastes kuuldemängudes on palju vähem teatraalsust kui päris teatris. Need on veidral moel reaalsusega rohkem seotud, kui lavadel avanevad visuaalsed ja värvilised maailmad. Pildi puudumine annab võimaluse kujutlusele, teravdab tähelepanu, toob esile silmale varjatud detailid. Ma olen oma elus kuulanud umbes poolt tuhandet kuuldemängu, sealt palju õppinud ja üpris mitmeid asju oma teatritegemistesse üle võtnud. Audiokunsti piiramatud võimalused tõstavad su maast lahti ja annavad tiivad. Ka tavateatris on seda lendamise tunnet väga vaja.

Ben Lewise kuuldemängu „Süsteem“ leidsin ma Prix Europa festivalilt Potsdamis. Oli aasta 2021, BBC oli esitanud festivalile seriaali esimese osa. Mulle meeldis teema, autori maailmavaate avarus, tema sõnade jõud ja täpsus. Küsisin esimese emotsiooni pealt ja tervet seriaali kuulamata luba seda tükki teatris teha ja Ben oli lahkesti nõus. Pärast võitis „Süsteem“ audiodraamade seriaalikategoorias peapremia ja see lisas mu tehatahtmisele vaid õli tulle. (Raadioteatris lavastatud Martin Alguse „Lövi“ sai samal aastal Prix Europa eripremia).

Lavastaja Andres Noormets

Ben Lewis kirjutab teatril, televisioonile, filmile ja raadiotelevisioonile.

Ta osales Channel 4 korraldatud stsenaaristikaprogrammis, arendades välja põhjendatult üleloomuliku saate nimega „The Sticks“ („Pulgad“). Praegu teeb ta koostööd Two Brothers and Eleven Film’iga ja kirjutab pilootosa USA tootmisfirmadele Red Hour ja eOne. Tema BBC Radio’le kirjutatud kuuldemäng-põnevussari „The System“ („Süsteem“) jõudis kiirelt kiitvate arvustusteni ja võitis Prix Europa parima seriaali ja BBC parima audiodraama auhinnad. Praegu on tal koostöös BBC-ga väljatöötamisel sama sarja televersioon.

Lewis on auhinnatud teatrikompanii Inspector Sands’i asutajaliige ja kaaslooja töödele, mis on teinud hulganisti ringreise Ühendkuningriigis, sealhulgas Southbanki keskuses, Rahvusteateris, Traverse’is ja Lyric Hammersmithis. Muuhulgas ka riikides nagu USA, Korea, Hiina, Armeenia ja Venemaa. Viimati kohandas ta samale teatrikompaniile „Vihurimäe“ ja Perthi ning Dundee Rep teatritele „Don Quijote’i“.

Koostöös Dafydd Jamesiga lõi ta muusikateatrilavastuse „My Name is Sue“ („Minu nimi on Sue“, Total Theatre Award) ja selle järje „Sue: The Second Coming“ („Sue: teine tulemine“ Soho ning Bristol Old Vic teatrites). Samuti tüki „Songs from Across The Sue-niverse“ („Laulud üle Sue-versumi“, Sherman, Walesi Rahvusteater). Tandem on kirjutanud ja tuuritanud ka uue muusikaliga „The Village Social“ („Sotsiaalne küla“, Walesi Rahvusteater).

„Praegu pole lihtsaid vastuseid“

Vastab autor Ben Lewis

Minu jaoks nõuab kirjutamine ühesugust eelhäälestust, olenemata tekstide žanrist, stiilist või teemast. Tunnetuslikult ei ole vahet, kas kirjutada dramatiseeringut või arvustust, laulu- või kavalehetekste. Mis on Sind inspireerinud hakkamaks kirjanikuks ja kas Sinu loominguline lähtepunkt on erinev, kui Sa teed tööd kuuldemängu, teatriteksti, telesarja või filmistsenaariumiga?

Ma veetsin lapsena palju aega väljamõeldud maailmades ja see pole minu jaoks praeguseni lõppenud. Minu karjäär on olnud käänuline, mistõttu ma ei pidanud ennast kirjanikuks enne, kui pidin tütre sünnitunnistusele oma ameti märkima. Mulle meeldib žanrite vaheline mitmekesisus ja nendest lähtuvad erinevad ideed – need on justkui erikujulised proovikivid. Audio-, ekraani- ja teatrimeediumite vahel on praktikas selged erinevused. Igal neist on oma ainulaadsed piirangud ja vabadused, kuid selle sees toimub ühesugune protsess – palju ümberkirjutamist.

„Süsteem“ on justkui võimas kirjanduslik eksperiment, kuidas asjad ei ole kunagi nõnda, nagu nad näivad ja kuidas meie mõistus on mõjutatud eelarvamustest ja traumadest – avades ukse meiega manipuleerimiseks. Mis inspireeris sind „Süsteemi“ kirjutama? On sellega kaasnenud rohke vastukaja Sind kuidagi üllatanud?

Mind on alati paelunud, kuidas me oma elulugu mõistame. Mis pakub igapäevaselt meile tähenduse ja kuuluvuse tunnet? Ma teadvustasin aina enam noorte meeste haavatavust, kui neil puuduvad kindlad ühenduspunktid, ja kui ohtlikuks võivad nad seeläbi kõigile teistele muutuda. Kui keegi tunneb end tõrjutuna ega tunne end ühiskonna osana, on ta ärakasutamiseks ja radikaliseerumiseks küps. Nagu James Baldwin ütles: „Iga ühiskonna kõige ohtlikum looming on mees, kellel pole midagi kaotada.“ Sageli on mis tahes radikaalse liikumise konkreetne ideoloogia ebaolulisem kui eesmärgi- ja kuuluvustunne, mida see osalistele annab. Ma ei suuda üllatavat tagasisidet meenutada, kuid olen põnevil, et „Süsteem“ tuuakse Eestis lavale!

Eriti viimasel ajal tundub ajalugu end kordavat. Propaganda ja valeinformatsiooniga võitlemine on taas ülioluline. Mis Sa arvad, mida tavainimene peaks tegema, et end muuta manipulatsioonide ja tõeväänamiste vastu immuunseks? Kuidas hoida demokraatlikke väärtusi, kui on olemas jõud, mis neid samu vabadusi meie enda vastu kasutavad?

See on pea võimatu. Me elame sisu, info ja arvamuste pöörises. Praegu pole lihtsaid vastuseid ja me peaksime olema ettevaatlikud kõigi suhtes, kes näivad neid pakkuvat. Meie tähelepanu püüavad nii paljud inimesed, kes tahavad teenida raha, saada võimule või toita oma ego. Minu arvates on üha enam abi sellest, kui ma pööran rohkem tähelepanu enda vahetus ümbruses toimuvale. Mõnikord on mul tunne, et me ei pane isegi tähele, kuidas me välja sureme.

Sul on hetkel ridamisi huvitavaid ja põnevaid projekte töös. Millele Sa praegu peamiselt keskendud?

Töötan hetkel paari teleprojektiga. Mulle tundub, et otsime maailmas uusi, vähem kahjulikke ja lootustandvamaid viise elamiseks. Seega ma püüan keskenduda lugudele, mis seda mingil viisil käsitlevad.

Ben Lewist küsitles dramaturg Tõnis Parksepp

Eksperimendid inimekäitumise kohta

Aastatel 1953–1973 juhtis Ameerika Ühendriikide Luure Keskagenteur ehk CIA salajast programmi MKUltra, mille eesmärk oli arendada välja protseduurid ja ained, mida saaks kasutada inimeste vaimseks murdmiseks ja kontrollimiseks. Uuritavate nõusolekuta katsetati nende peal psühhotroopseid aineid, elektrišokke, hüpnoosi, piinamisvõtteid ja isegi elektroodide ajusse siirdamist. Programm sai alguse Korea sõjast (1950–1953), mil Nõukogude Liit ja selle liitlased kasutasid väidetavalt analoogseid aineid USA sõjavangide peal. Sealt tekkiski soov arendada välja Ühendriikide oma tõeseerum või meetodid mõistuse allutamiseks võõrale tahtele. Kurioosumina üritati isegi Kuuba kommunistlikku revolutsionääri Fidel Castrot uimastada. Pärast katsete ilmsikstulekut aastal 1975 järgnesid mitmed ametlikud uurimised, kuid paraku hävitati programmi failid juba aastal 1973. Täit selgust pole katsete ulatusest või tulemustest senini.

Aastal 1961 viis Yale'i ülikooli psühholoogiaprofessor Stanley Milgram läbi ridamisi eksperimente, mis pidid mõõtma osalejate valmisolekut alluda autoriteedile, kes käskis neil sooritada tegusid, mis olid vastuolus nende isikliku südametunnistusega. Uuringu idee tekkis Nürnbergi kohtuprotsessidest, kus paljud holokausti läbiviinud sõjakurjategijad väitsid, et nad täitsid vaid käsku. Milgrami eksperiment seisnes selles, et uuritav kutsuti osalema väljamõeldud katses õppimise kohta. Vabatahtlik pidi astuma õpetaja rolli ja esitama küsimusi kõrvalruumis olevale õppijale. Juhul kui õppija vastas küsimusele valesti, pidi vabatahtlik samas ruumis viibiva uurija instruksioonide kohaselt teises ruumis viibivat õppijat elektrilaenguga karistama. Kusjuures iga vale vastusega pidi vabatahtlik pinget tõstma ja peagi hakkasid kostuma kõrvalruumist karjed. Tegelikult olid need näitleja eelsalvestatud hääled, mille ainus eesmärk oli uurida vabatahtliku käitumist pärast teise inimese valu kuulmist. Tulemuseks oli, et kuigi kogetu käis vabatahtlike südametunnistuse vastu ja nad võisid hetkeks katse katkestada (muretsedes, kas teisel pool seina oleva õppijaga on kõik korras), läks neist siiski 65% uurija viisakalt esitatud palve peale katsega lõpuni ehk surmava 450 voldini. Milgram tõestas seeläbi, kui vähe on tegelikult inimesele vaja, et panna ta südametunnistuse piiridest üle astuma.

Aastal 1971 viis doktor Philip G. Zimbardo Stanfordis läbi kaks nädalat kestma pidanud vanglaeksperimenti, mille eesmärgiks oli uurida inimeste käitumist ja reaktsioone vanglateskkonnas. Osalistele maksti 15 dollarit ja nad määrati juhusliku valimiga kas valvuriteks või vangideks. Mõlemale poolele anti vastavad vormid, et osalejate individuaalsus gruppidentiteedi vastu välja vahetada. Eksperiment katkestati kuuendal päeval pärast arusaama, et valvurite käitumine ja mõjutegevus vangide suhtes on eriti brutaalseks muutunud. Kuigi uuringut on korduvalt ebaeetiliste uurimismeetodite kasutamise tõttu kritiseeritud (näiteks valvureid mõjutati käituma vangidega teatud viisil), on see läinud ajalukku, kui järjekordne hoiatus, milliste tegudeni on võimalik tavalisi inimesi mõjutada.

Aastal 1972 viis Thomas Moriarty läbi eksperimendi võõrastevahelisest sotsiaalsest vastutusest (hiljem tuntud ka kui Bethany Beachi tekieksperiment). Uuringus mängiti läbi olukorrad, kus näitleja jättis avalikku ruumi oma käekoti, raadio või teki vedelema, et teine näitleja saaks selle möödaminnes varastada. Enamikul kordadel teda keegi ei takistanud. Olukord muutus alles siis, kui eseme jätja palus võõral kõrvalseisjal oma asju valvata. See sotsiaalne kontakt ja vastutuse panemine võõrale inimesele muutis olukorda kardinaalselt. Ligi 95% kõrvalseisjatest sekkus ja nii tõestati, kuidas isegi lihtne abipalve võib muuta võhivõõra individuaalset käitumist positiivses suunas.

Kuidas pesta sõnadega ajusid?

Manipuleerimise eesmärk on üks: panna inimene hulgama isiklikke põhimõtteid ja täitma manipuleerija soove või vajadusi. Kuigi sotsiaalmeedia ajastul on muutunud igasugusele sõnumile publiku leidmine lihtsamaks, on jäänud samaks põhimõte, mida eri maade kolonisaatorid on juba aastasadu kasutanud põlisrahvaste allutamiseks. Kõigepealt konstrueeritakse manipuleerijast (olgu selleks siis terroristlik ühendus Islamiiriik või miski muu) positiivne kuvand ning seejärel isoleeritakse manipuleeritav senituntust ehk oma ühiskonnast, perekonnast ja sõpradest. Eesmärk on muuta inimese positiivsed eeskujud võõraks ja kaugeks, et asendada need uue „meie-tunde” ning kombestikuga.

Keeleliselt tähendab see rõhutatult „meie” ja „nende” eristamist. Siia juurde käivad vajalikud metafoorid ja täiendid, mis aitavad seda vahet põlistada. Kõigepealt on tähtis tõmmata füüsiline piir endale omase ja võõra vahele – muuhulgas rõhutada teistest lähtuvat ohtu. Olgu selleks euroopalikke väärtusi ohustavad paadipögenikud või traditsioone mitteaustavad uskmatud. Metafoorid ja kujundid on siinjuures rakendatud sõnumi mõjususe suurendamiseks. Ei ole üllatav, et Venemaa propaganda räägib metafoorsest „kollektiivsest läänest”, sest eesmärk on venemaalaste ohutunnet suurendada: meie oleme kangelaslikult üksi, aga nemad on hulgakesi meie vastu. See müstifitseerib võitlust, viib tähelepanu tegelikest konfliktidest põhjustest kõrvale ja paneb unustama ratsionaalsed argumendid. Siia võib lisada natside vajaduse kasutada enda kohta metonüümilist ühisnimetust „aarialased”, et rõhutada enda igavest ülimuslikkust teiste rahvaste ees. Aga samasugust meetodit kasutatakse ka üksikisiku vastu suunatud viharünnakutes (näiteks endise USA presidendi Barack Obama pidev naeruvääristamine), et põlistada enda üllast suurust. Sõnum on publikule alati tautoloogiliselt ühene: valida tuleb õige pool, sest see on hea, ja süsteemi ei tohi suhtuda kriitiliselt.

George Orwelli romaanis „1984” on kirjas Suure Venna partei kolm loosungit: „Sõda on rahu, vabadus on orjus, teadmatuse on jõud.” See on hea näide, kuidas tähtis ei ole ainuüksi lausungi sisu (sest see võib olla absurdne), vaid selle tagamõte. Ajupesu laiem eesmärk ongi vahetada inimese senine leksika (olgu selleks rahu või vabadus) uue sisu ehk oma keelega (sõja ja orjusega), et ohutada teda loomumastest väärtustest lahti ütlema. Kõik suuremad inimrühmade kontrollimise katsed püüavad oma üritust jumala, ajaloolise tahte või klassidevahelise ebaõigluse kaotamise kaudu õigustada. Loomulikult rõhutatakse mõjutatavale rahvale ainuüksi neid aspekte, mis aitavad seatud sihte kiiremini saavutada. Ühelt poolt liidetakse, teiselt poolt külvatakse vaenu. Meie oleme jumala poolt valitud ja pääseme taevasse, meie kasuks räägib ajalugu ja meie oleme need viimased, kes kaitsevad moraalseid väärtusi. Aga nemad on need häbitud ja vääritud, kes väänavad ajaloolist tõde ning püherdavad patust. Kummal poolel eelistaksid olla Sina?

Lavastusala juht **Siim Saarsen**

Kostüümiala juht **Lily Kraav**

Grimmiala juht **Merle Liinsoo**

Tehnikajuht **Margo Siimon**

Lavatehniline juht **Andre Kõiv**

Kunstnikud-dekoraatorid **Taimi Põlme** ja **Eve Komissarov**

Kostüümimeistrid **Lily Kraav**, **Viive Tõlpus** ja **Irma Orpana**

Puutöömeistrid **Peeter Raska** ja **Riho Otsma**

Metallitööde meister **Jüri Ignatenko**

Finantsjuht **Helle Konts**

Haldusjuht **Kaido Kivipõld**

Teenindusjuht **Marii Ingriin Saaremäe**

Personalijuht **Eve Põldsaar**

Turundus- ja avalike suhete juht **Annika Vihmann**

Korraldusjuht **Elena Koit**

Müügijuht **Mari Hubel**

Trupijuht **Karl Kena**

Dramaturg **Tõnis Parksepp**

Muusikajuht **Peeter Konovalov**

Kavalehe koostasid **Tõnis Parksepp** ja **Andres Noormets**

Kavalehe fotod tegi **Elena Koit**

Kavalehe ja plakati kujundas **Janno Saft**

Trupp ja teater tänavad: Külli Tüli, Kai Vare, Margus Saar

Eriline tänu firmadele Klick Eesti AS ja iDeal lavastuse toetamise eest tehniliste vahenditega

Ugala teatrit toetavad Kultuuriministeerium, Eesti Etendusasutuste Liit, Viljandi linn, Prike, Puidukoda, MyFitness ja Viljandi Veevärk

